

Häktning och anhållande

*Inledningsanförande vid Svenska Kriminalistföreningens
årsmöte i Stockholm den 25 april 1974*

Av advokat HENNING SJÖSTRÖM, Stockholm

I varje rättsstat gäller att en medborgare icke får berövas friheten utan dom i laga ordning. Emellertid måste undantag göras från denna regel med hänsyn till rättsväsendets effektivitet och för att skydda andra medborgare. Dessa frihetsberövanden, i Sverige främst häktning och anhållande, utgör synnerligen ingående ingrepp i den misstänktes rättsställning. Han rycks bort från sin familj. Han kan inte sköta sitt arbete, blir inspärrad och utsätts därigenom för en fruktansvärd psykisk press. Han får avsevärt svårare att försvara sig.

Under dessa omständigheter är det uppenbart att den största restriktivitet måste iakttas när det gäller dessa frihetsberövanden. Enligt min mening iakttas icke denna restriktivitet i svensk rättstillämpning. Antalet häktningar torde kunna nedbringas till mindre än hälften av vad som nu är fallet och häktningstidens längd kan säkerligen minska avsevärt utan att någon beaktansvärd fara för rättsväsendets effektivitet uppstår. Även anhållanden företas i onödigt stor omfattning och anhållningstiderna är ofta omotiverat långa. Jag återkommer till detta.

Häktning beslutas av domstol på yrkande av åklagaren. För att häktning skall få ske fordras att någon „på sannolika skäl“ misstänkes för brott, varå fängelse i minst ett år kan följa. „Sannolika skäl“ betecknar i svenskt juridiskt språkbruk inte någon högre grad av sannolikhet. Enligt mitt förmenande borde kraven på sannolikhet av domstolarna sättas avsevärt högre än vad som nu är fallet. Alltför ofta godtar domstolen, som har små möjligheter att kontrollera åklagaren, dennes blotta påstående att sannolika skäl föreligger.

Vidare bör häktning förekomma endast vid svårare brottslighet, där man kan vänta att domstolen ådömer ett relativt långt frihetsberövande. Det förekommer nu icke alltför sällan att större delen av ådömt straff är avtjänat genom häktning. RB 24:1 bör förslagsvis ändras så att det stadgas att häktning endast får ske om det på sannolika skäl kan antagas att den misstänkte, om han befinner sig skyldig, ådömes ett frihetsberövande som överstiger ett år.

Vidare fordras för bifall till ett häktningsyrkande antingen att flyktfara föreligger, eller att risk finns att den misstänkte undan-

röjer bevis. Slutligen anges i lagen som ett tredje häktningsskäl att fara föreligger att den misstänkte fortsätter sin brottsliga verksamhet.

Flyktfaran torde märkligt nog vara den vanligaste häktningsgrunden. (Se Olivecrona: Rättegången i brottmål enligt RB. Tredje uppl. 1968; s. 223 m. — Jfr. Ekelöf: Rättegång. Tredje häftet. Tredje uppl. 1970; s. 34. — RÅ a. a. s. 4 har uppgivit att han icke haft möjlighet att belysa i vilken omfattning de olika häktningsgrunderna har kommit till användning.)

Givetvis finns fall där flyktfara verkligen föreligger, t. ex. då en förmögen person med internationella förbindelser misstänkes för grova brott. Men dessa fall är fåtaliga. En misstänkt i dagens Sverige kan inte hålla sig undan någon längre tid vare sig här eller i övriga Norden. Han fråntas sitt pass i samband med det anhållande som föregår häktningen. Det måste höra till sällsyntheterna att en person har de faktiska möjligheterna att lämna Norden utan pass. Det stora flertalet som är misstänkta för brott saknar större förmögenhet och har ingen möjlighet att försörja sig utomlands. De har även sådan anknytning till Sverige på grund av bostads-, familje- och arbetsförhållanden att flykt ej är aktuell. Det är uppenbart att i praxis ett stort antal personer i onödan häktas på grund av påstådd flyktfara. Rekvisitet flyktfara har i RB 24:1 angivits som det fall då „det skäligen kan befaras att den misstänkte avviker“. Processlagberedningen (SOU 1938:44 s. 298) föreslog den begränsningen, att om den misstänkte hade stadigt hemvist inom riket fara för att han avviker ej skulle anses föreligga med mindre han gjort förberedelse eller försök därtill. Jag anser att ett införande av en dylik regel skulle kunna begränsa flyktfarerekvisitets användning på ett lämpligt sätt.

Som häktningsskäl anges förhållandevis ofta att risk föreligger att den misstänkte förvanskar bevis genom att sätta sig i förbindelse med vittnen eller genom att förstöra skriftliga bevis (*kollusionsfara*). Det torde emellertid i praktiken sällan vara risk för att bevisförvanskning sker. Den misstänkte vet att han kommer i en mycket sämre situation om han försöker förvanska bevisningen och detta blir upptäckt. Polisen kan genom beslag snabbt säkra skriftlig bevisning. I allvarligare fall kan åklagaren anhålla den misstänkte. Åklagaren har då fem till nio dagar på sig att säkra både den muntliga och den skriftliga bevisningen. Att misstänkta personer söker förmå och lyckas med att påverka vittnen så att de begår mened torde vara mycket sällsynt. Vad som ibland inträffar är att misstänkta och deras försvarare söker upp personer, som kan tänkas vittna till den misstänktes förmån, för att få upplysningar. Åklagarna anger ofta detta som

skäl för att bevisförvanskning kan befaras. Det omvända förhållandet — att åklagaren påverkar vittnena — är troligen avsevärt ofta förekommande. Vittnena bibringas vid förhören många gånger den uppfattningen att den misstänktes skuld är utredd och att det enbart gäller att få misstanken konfirmerad. Med den auktoritet som åklagare och polis besitter är det sannolikt att många vittnen påverkas just av den situation i vilken de befinner sig och det sätt på vilket de förhöres.

Fallen då det kan befaras att den misstänkte *fortsätter sin brottsliga verksamhet* är mycket få. Grunden godtages av domstolarna omotiverat ofta. Det är här fråga om en temporär kriminalpolitisk skyddsåtgärd. Lagens beviskrav på tillämpligheten är alltför låga (se Ekelöf a. a. s. 33 och Fischler i TSA 1958 s. 12). Professor Ekelöf (a. a. s. 33n 34ö) har anfört att det endast i undantagsfall bör ifrågakomma att man spärrar in den misstänkte för att hindra honom att begå nya brott, såvida ej såväl faran härför som hans skuld till brottet är uppenbar. (Ang. dansk rätt se Hurwitz: Strafferetsplejen, s. 458).

I vilken situation försättes då en person som häktas? Han rycks från sin naturliga miljö och spärras in i en cell som är 2×3 meter. Hans utomhusvistelse inskränker sig till en daglig promenad om högst en timme i en mycket liten fänggård med minst fem meter höga väggar. Han vet inte hur länge han skall få stanna kvar i häktet. Dagligen utsätts han för pressande förhör. Ofta har åklagaren på ett tidigt stadium bildat sig en uppfattning om hans skuld och förhören läggs upp därefter. Den häktade är helt ensam. Hans försvarare får ej ersättning av allmänna medel i den utsträckningen att han annat än i undantagsfall kan närvara vid förhören. Den häktade hyser oro för familjen, för sin ekonomi, för hur hemmaomgivningen skall reagera. Det är uppenbart att han är utsatt för en fruktansvärd psykisk press och att han icke kan försvara sig så att hans rätt tillvaratas. Förhørsledaren antyder kanske att om han endast säger „sanningen“ (d. v. s. vad förhørsledaren tror är sanning) så skal det hela snart vara över. Jag vill kanske ej påstå att situationen är den, att den häktade, om han nekar, i likhet med föreskriften i 17 kap. rättegångsbalken i 1734 års lag „insättes på bekännelse“. Men förhållandena ter sig ibland onekligen liknande. Enligt 1734 års lag skulle man dock för „att få sanningen i liuset“ förfara „varsamliga“. Jag har ibland haft anledning att betvivla att så alltid är fallet i våra dagar.

Enligt gällande författning äger åklagaren bestämma om den häktade får ha radio och läsa tidningar. Åklagaren avgör om han får mottaga besök. Det förekommer ofta att åklagaren vägrar en häktad att få höra på radio och läsa tidningar. Jag föreslog i ett fall, att det som eventuellt handlade om den häktade skulle få

klippas bort ur tidningen; trots detta ansåg åklagaren att han ej kunde tillåta denna farliga läsning. — En häktad, som jag försvarade, satt inspärrad nära fem månader. Under hela denna tid förvägrades han träffa sin helt uförvitliga fästmo, vid vilken han var starkt emotionellt fäst. Den häktade, som var misstänkt för förmögenhetsbrott, uppgav att han icke hade något emot att ett bord placerades mellan honom och fästmon vid besök och att en polisman hela tiden fick närvara. Trots detta fick den häktade ej träffa fästmon. Enligt åklagaren var det risk för att han med „ordval, gester eller på annat sätt“ skulle påverka fästmon. Sedan fann åklagaren hennes vittnesmål icke vara angelägnare än att han avstod från att påkalla hennes hörande i rättegången. Samma åklagare nekade i realiteten den häktade ostörd nattsömn under nära två månaders tid. Åklagaren påstod att risk för självmordsförsök förelåg trots att en ansedd psykiater och en enhällig hovrätt icke ansåg detta vara fallet. Genom sitt påstående förmodade åklagaren föreståndaren för häktet att anordna skärpt bevakning, vilken bestod i att dörren till cellen slamrades upp 6—7 gånger varje natt.

Det är uppenbart att dessa bestämmelser om rättighet att lyssna på radio, läsa tidningar och mottaga besök måste ändras så att mindre omdömesgilla åklagare hindras från att missbruka dem. Jag vill naturligtvis härmed inte göra gällande, att åklagarna i allmänhet missbrukar sin ställning. Det av mig relaterade fallet är säkerligen en undantagsföreteelse men dock belysande för vilken fruktansvärd psykisk press en häktad kan bli utsatt för. Förbud för en anhållen eller häktad att läsa tidningar, höra på radio och se på TV och mottaga besök bör endast få förekomma efter domstols prövning (åklagare bör då endast interimistiskt få meddela sådant beslut). Den tortyr som den misstänkte utsattes för genom total isolering måste begränsas så långt någonsin är möjligt.

Häktning sker omotiverat ofta och häktningstiderna är alltför långa. Av tillgängliga statistiska uppgifter bl. a. de som i dagarna publicerats av riksåklagaren (Riksåklagaren: Häktning. Anhållande. En kartläggning. Stockholm 1974) framgår bl. a. följande.

- a) År 1972 anhölls 26.228 personer, härav begärdes 9.418 häktade. Vid särskild häktningsförhandling behandlades c:a 8.200 häktningsframställningar och c:a 7.250 bifölls. Härtill kommer att 450 häktningsframställningar behandlades vid huvudförhandlingen direkt. Om det antas att 90 % av dessa framställningar bifölls, blir totala antalet häktade 1972 omkring 7.650 (se RÅ s. 47 och 18).
- b) År 1972 hölls i medeltal 595 personer varje dag i häkte (se Sveriges officiella statistik. Kriminalvården 1972 s. 80).

c) Häktningstidens längd 1972:

omkr. 4.400 personer	15—28 dagar	(s. 26)
576 „	43—90 „	(s. 52)
205 „	91—270 „	
1.929 „	29—270 „	

Riksåklagaren har i en tidningsintervju ansett att uppgifterna i massmedia att häktningstiderna är långa är felaktiga. Uttalandet är ägnat att förvåna. Vi lever verkligen icke i den bästa av alla världar då

4.400 personer årligen suttit häktade mer än 14 dagar,
 1.900 personer suttit över en månad och upp till nio månader,
 nära 600 6 veckor upp till tre månader,
 över 200 tre månader upp till nio månader.

Detta skall ses mot bakgrunden av att av de häktade 20 % dömdes till skyddstillsyn eller villkorlig dom (s. 20), d. v. s. för omkring 1500 häktade (20 % av omkring 7650) blev påföljden icke frihetsberövande. För omkring 2 % av de häktade eller omkring 150 personer ogillade tingsrätten samtliga åtalpunkter, som grundade häktning. Detta om något är ett bevis för att häktning sker omotiverat ofta.

Tidigare anförde man från åklagarhåll att utredningspersonalen var otillräcklig och därför ej hann med att få fram åklagarens underlag i tid. Det är möjligt att personaltillgången fortfarande är otillräcklig. En sak är emellertid säker och det är att polis och åklagare ofta gör utredningarna onödigt omfattande. Alltför ofta händer det vidare att den misstänkte hålles häktad för visst brott för att frågan om ytterligare brottslighet skall kunna utredas. Detta trots att JO (1956) framhållit att förfarandet är lagstridigt.

Anhållande beslutas av åklagaren eller polis utan domstolskontroll. För anhållande är förutsättningarna desamma som för häktning. Anhållande kan dock ske även om det ej finns „fulla skäl“ för häktning. Anhållande sker också ofta på mycket svaga grunder. Sist femte dagen efter anhållandet skall den anhållne frigivas, om ej åklagaren hos domstolen begärt att han skall häktas. Häktningsförhandling inför domstol skall sedan i allmänhet äga rum senast å fjärde dagen efter det häktningsframställning inkommit. Anhållningstiden kan därför ofta uppgå till nio dagar (i spionerimål finns en särbestämmelse som gör att häktningstiden kan uppgå till 29 dagar!) — RÅ har i en tidningsintervju, Svenska Dagbladet 24. 4. 1974, uttryckt sin förvåning över det stora antalet anhållanden jämfört med antalet häktningar. Detta förvånar icke mig. Skälet är att anhållandena ej kontrolleras av domstolarna. Vi måste i Sverige införa den internationellt accep-

terade normen att provisoriskt frihetsberövande skall prövas av domare inom 24 timmar. Då kommer säkerligen antalet anhållanden att nedgå väsentligt.

Den anhållne befinner sig i samma pressande situation som en häktad. Han är praktiskt taget totalt isolerad. Förhören med honom börjar omedelbart. Han har rätt att få en offentlig försvarare. Innan försvararen hinner träffa den misstänkte har förhören ofta pågått flera timmar, kanske dagar. Vidare kan här, liksom då det gäller häktade, försvararen icke erhålla full ersättning av allmänna medel för sin närvaro vid förhören. Under tiden kan den tilltalade ha gjort medgivanden, som icke är riktiga. Polisens förhör läggs ofta upp så att det sägs „men var det inte så och så?“ Den misstänkte kanske börjar med att förneka gärningen. Efter hand frågar förhørsledaren „men kan det inte ha varit så och så?“ Den misstänkte, som i sin situation känner sig helt utlämnad, säger „jag vet inte säkert, kanske var det så“. I polisförhørsprotokollet formuleras detta sedan: „Den misstänkte uppger att han“ etc. — Jag tror i övrigt att förhørsledarna bemödar sig att hålla korrekta förhör. På en punkt är jag emellertid övertygad om motsatsen. I min praktik händer det ofta att anhållna personer uppger för mig att förhørsledaren sagt: Säg nu som det är (d. v. s. som förhørsledaren tror att det är) så blir du släppt. I annat fall blir du häktad och då vet man icke när du blir fri och får träffa familjen.

Förhandlingen inför en domstol skall vara muntlig och omedelbar. Detta innebär att den misstänkte och vittnen skall höras personligen inför rätten. Härigenom får man den rättssäkerhetsgaranti som ligger i att förhören sker offentligen inför domstol och i närvaro av den misstänktes försvarare. Vid förhör med den tilltalade och vittnen får därför icke polisförhørsprotokollet uppläsa (RB 35:14). Men nu finns i rättegångsbalken den märkliga undantagsbestämmelsen att om den tilltalade vid förhandlingen inför domstolen uppger något annat än vid polisförhöret får polisförhørsprotokollet uppläsa och åberopas som bevis (RB 46:6 fjärde st.). Och det händer tyvärr alltför ofta att domstolarna faller en tilltalad till långvarigt straff under åberopande av att den tilltalade icke är trovärdig eftersom han lämnat skilda uppgifter vid polisförhör och inför domstol.

Här måste en lagändring ske så att minimala krav på rättsäkerhet uppfylles. Ändamålet med förundersökningen är endast att ge underlag för åtalsbeslutet och att förbereda rättegången vid domstol, så att bevisningen skall kunna förebringas i ett sammanhang. (Se Gärde m. fl., Nya rättegångsbalken s. 287 f. och Olivecrona a. a. s. 184). Ändamålet är icke att insamla nya bevis mot den tilltalade i polisförhørsprotokollets form. Skälen till att dessa protokoll blivit så omfattande är just att polis och

åklagare där vill samla nya bevis. Om så icke skedde skulle utredningen kunna bedrivas avsevärt snabbare än nu är fallet. Det borde vidare icke få förekomma att förhör hålles med en misstänkt, innan han får tillfälle att tala med sin försvarare. Ersättningsreglerna för försvararna måste utformas så att han får tillfälle att närvara vid förhören i större omfattning än nu är fallet. Ett ojävigt *förhörsvittne* borde alltid närvara. Nu finns icke något vittne alls eller också är en kollega till förhørsledaren närvarande.

Men främst måste bestämmelsen om att förhørsprotokollet får åberopas som bevis avskaffas. Det är ur rättssäkerhetssynpunkt orimligt att ett polisförhör, som aldrig kan hållas under fullt bebyggande former, lägges till grund för fällande dom. På detta sätt blir ju domstolskontrollen satt ur spel. Domstolens dom måste bygga på vad som förekommit inför domstolen och icke vad den misstänkte varit utsatt för i häktet.

Henning Sjöström.